

ƏLƏKBƏR SALAHZADƏ - 83

ƏLƏKBƏR SALAHZADƏNİN POETİK PARADİQMASI

Nizami Məmmədov Tağısoy professor

Ə.Salahzadənin yaradıcılığına nəzər salarkən şairin poetik sintaksisinin ifadəli və emosional keyfiyyətlərindən bəhs etmək zəruridir. Bu xüsusiyyətlər əsasən müəllifin əsərlərinin məzmunu ilə əlaqəli olub, ilk növbədə sənətkarın istedadı ilə bağlıdır. O, əsasən əsərlərini sadə, dürüst, qənaətçil, yığcam tipli təhkiyənin dinamikliyi üzərində qurur. Eyni zamanda şeirlərindəki intonasıya - sintaktik özünəməxsusluq çeşidli üslubi fiqurların köməyi ilə ortaya gəlir. Poetik nitqin ifadəliliyinin gücləndirilməsi üçün sintaktik paralelizmədən, iki və daha artıq mənşənin, hadisənin, həyat sferasında yer almışların uyğunluğunu, yaxud analogiyasını aparır və bunlar əksər hallarda istifadə edildiyi zaman poetik rəmzlərlə əlaqəli olur. "Fevral - 1966" kitabında yer almış "Göl qırağında gül" şeirində qeyd etdiyimiz mənşənin özəlliyinə baxaq:

Ləpələr elçi-elçi.

Bu dağların ovcunda
göl dərin bir əl içi.

...Dağda kiçik bir gül

düşüb gül ayağına

Qorxur

bir-iki ləpə

qalxa,

gələ yaxına! [s. 38-39]

Ə.Salahzadənin poetik sintak-

sisində özünü biruzə verən ən mühüm cəhət onun nəzm nitqinin xüsusi şəkildə olan qeyri-tipik təşkilidir. Belə olduqda əsər mühüm bədii və estetik funksiyalar yerinə yetirməklə yanaşı, həm də tətbiqi xarakterə malik olur.

Ümumi konstruksiya və daxili məna ilə bağlı olan qarşılaşdırıcı və hadisələrin qəfil ziddiyyət təşkil edəcək ritorik antiteza; sözlərin

qalmış hissəsinin növbəti şeir sətirə keçirilməsi - anjanbeman və s. kimi şeirin çeşidli elementlərindən Ə.Salahzadənin uğurlu yararlanması və i.a. və s. aparıcı mövqedə dayanır.

Ə.Salahzadənin poetik dəst-xəttinə xələl gətirmədən onu Azərbaycan poeziyasında intellektual yaradıcılığın ən parlaq nümayəndələrindən biri hesab edirik. Odur ki,

misralarda, bəndlərdə qaydasını pozan inversiya mətndəki dil vahidlərinin bilərəkdən yerinə görə təkrarı, yeni leksik təkrir; cavab tələb etməyən təsdiqləyici ritorik sual; sona catdırılmamış deyimin qırılması, yəni susma; cümlənin

tədqiqatçı Gülşən Əliyeva Kəngər-
linin "Ələkbər Salahzadənin qəribə bədii təfəkkürü, gözlənilməz təxəyyülü var. O, adidə qeyri-adini, sadədə mürəkkəbi görə, oxucunu gözlənilməz suallar qarşısında qoya,

düşündürə bilir" kimi mülahizələrini tamamilə bölüşürük. Fikrimizin illüstrasiyası üçün "Fevral-1966" kitabından "Təpələr, otlar" şeirinə nəzər salaq:

Başlı-başına qalmaz

təpədə otlar,

kişnər atlar, qalxıb otlar;

baş qaldırıb,

boy atar yenə də otlar.

Dəryaz vıy-vıy vıyıldayar,

yaşıl yeli

yaxındakı otu tel-tel sıgallayar, darayar,

Amma birdən

yoncaların matı-qutu quruyar;

başlarının üstünü

vıyılıtlı qorxu alar.

Otların başı vurular ha,

təpənin saçı

qırxılar!.. [s. 43]

Çox orijinaldır, deyilmi?! Şair ilk baxışda şeir üçün o qədər də poetik obraz baxımından istifadəyə yönümlü olmayan "otlar, atlar" kimi isimlərdən istifadə etdikdən sonra, bu ifadələrlə ritmik cərgə təşkil edən "boy atar otlar, vıyıldayar, darayar" kimi feil cərgəsini şeirin mətnində ustahqla əritməklə bundan sonra otlarla təpələrin ümumi mənşəsini otlar başı vurulandan, təpənin saçı qırxılandan sonra yeni bir təbiət landşaftının yarandığını təsvir etməklə bizi yeni bir qeyri-adi mənşənin seyirçisinə çevirir.

Ələkbər Salahzadə XX əsr yox, XXI əsrdə yaşayan və ondan da sonralara üz tutan oxucular (həm də tənqidçilər) üçün yazırdı. Hələ 26 yaşında "13 fevral" şeirini qələmə alanda da gözü, nəzəri XXI əsrdə yaşayacaq oxuculara tuslanmışdı desək, yanlışdır:

13 ildən çox olar,

13 fevral -

gözlərimdə qaradı,

həm də nədənsə qarlı;

çiynində bir nənə keçir,

çarşablardan qaradır qar,

mən qıraqda bir uşaq,

qırıq bir sözə bəndəm -

13 fevral... [s. 12]

Əvvəli 1-ci sahifədə

Şair lap əvvəllərdən yaradıcılığında özünü sanki vaxtdan narazi kimi göstərir. Eyni zamanda müəllifin poetik sintaksisində biz daim onun məhdudiyyətlərində boğulduğunu görürük. Qeyri-standart konstruksiyalardan istifadə edib, orijinal üslubi fiqurları mətne cəlb etməklə, qrammatika və söz düzümünün qaydalarına məhəl qoymaqla sənətkar olaraq özünəməxsus ritm yaratması qeyri-adi mənərə ortaya çıxarır. Şair çoxsaylı metafora, müqayisə və obrazların köməyi ilə mürəkkəb emosional və fəlsəfi anlayışlarla poetik nitqi konstruksiyalaşdırma və yenidən rekonstruksiya etməklə oxucunun təxəyyülündə sözün, fikrin aydın, dərin və çeşidli mənərəsini yarada bilir.

Salahzadənin "Vaxt vadisi" şairin vaxtla o qədər də ünsiyyətdə və ülfətdə olmadığını göstərir, onunla bağlı gileyini ifadə edir. Burada təqdim olunmuş "22 yaşım", "Boy", "Yananlar", "Elegiya", "Yol" və s. kimi nümunələr öz mahiyyəti etibarlı ilə "vaxt" anlayışına bağlıdır. Elə buradaca "Yol" şeirinin hansı mətləblərdən bəhs etdiyinə baxmaq daha zəruri görünür:

Hardayam, harda?

Məndən cənubacan, məndən qərbəcən,
Məndən şimalacan, məndən şərqəcən
Nə qədər yol var?

Məndən ulduzacan, məndən Ayacan,
Məndən bəs Marsacan nə qədər yol var?
Məndən Vyetnamacan,

Məndən Şamacan,

Məndən Parisəcən nə qədər yol var?

Məndən Altayacan nə qədər yol var?

Məndən o tayacan nə qədər yol var?

Məndən atamacan nə qədər yol var?

Məndən özüməcən nə qədər yol var?

Məndən sonumacan nə qədər yol var?

Məndən arzumacan nə qədər yol var?

Hardayam, harda? [s. 15].

Ə.Salahzadənin əsərlərində söz yaradıcılığı problemini nəzərdən keçirərkən onun poeziyasında yeni sözlərin yaranmasında, bir tərəfdən, sosial-fərdi səbəbləri görmək mümkündürsə, digər tərəfdən, dünyanın, ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi mühitin narahatlığı, yeni deyimlərin ortaya çıxarılmasına olan xüsusi istək göz önünə gəlir. Bununla belə, şairin dünyanırdərkən fərdi mənərəsi daha üstün mövqedə dayanır.

Yenə də bu fikirlər içində bulunarkən sənətkarın "Yerimiz bir, göyümüz bir" kitabından orijinal poetik nümunələrə nəzər salırıq. Yenə də Ələkbərin özəllik və gözəlliklə dolu bir şeiri də bizimlə həmsöhbət olur. Burada da şairin "Uşaq gözü" şeirinin qeyri-adi uşaq dünyasını öz mövqeyindən dəyərləndirdiyini görürük. Ə.Salahzadə bu gün bizimlə bu maddi dünyada olmasa da, onun sanki indi də bizlərlə yan-yan durub, öz ali, özünəməxsus tonu ilə şeir oxuduğunu görür və duyuruq. Belə olduqda bizim ona

ƏLƏKBƏR SALAHZADƏNİN POETİK PARADİQMASI

"bərəkallah" deməkdən savayı sözü-müz də qalır. Sanki şair uşağın necə, hansı şəkildə böyüməsini nəinki uşaqlara, həm də böyüklərə çatdırır, uşağın iç dünyasından bizlərə özünün fəlsəfi-intellektual mesajlarını ötürür.

İçindəki günəş əriyə-əriyə
ışığı açılır,
qonur
gül üstə bir böcəyə,
yer üstə bir gecəyə.
Baxdığına baxır,
gördüyünü götürür,
gətirir, gətirir,
yoğurur özünü gördüklərilə
... Hər yerə açılır,
düşür uşağın işıq gözü,
Ürəyi işıqsız qoymur
adamın işıq gözü... [s. 38]

Ələkbər Salahzadənin poetik mətnləri daim qeyri-adi üslubi fiqurlar və nitq rəngarəngliyi ilə seçilir. Onun mətnlərində yalnız özünəməxsus emosional-ekspresiv rənglərlə zəngin olan leksika ön planda dayanmaqla poetik nitq janrının çoxçalarlı üslubi rəngləri obrazlılığı ilə gözümüz önündə bərk vurur. Yeri gəlmişkən "obrazlılıq" və "obrazlı" ifadələr üslubiyyatda müxtəlif mənələrdə işlənir ki, bu da gerçəkliyin dərki olaraq bütün sənətlərin danılmaz əlaməti olaraq nəzərdən keçirilməlidir. Odur ki, nitqin obrazlılığı həm də burada şairin özünün estetik idealinin ortaya çıxması kimi dəyərləndirilməlidir. Şair öz obrazlı nitqinin köməyi ilə uşaq gözü ilə təəffürüni oxucularına ötürür ki, uşaq bir tərəfdən "yuxularla yenidən

şığıyır yerə-göyə", "içindəki günəş əriyə-əriyə işıq-ışığı açılır", "görmədikləri ilə sezmədən görür dünyanı", "içində gördükləri və görmədikləri qalır içində" və uşağın işıq gözü hər yerə düşür. Buna görə də ürəyi işıqsız qoymur adamın işıq gözü. Nəticədə şairin uşaq Qalaktikası özünün bütün tərəfləri ilə özəllik, orijinallıq qazanmaq imkanı əldə edir.

Ə.Salahzadənin şeirlərinin leksik və semantik strukturuna nəzər saldıqda xeyli hallarda görürük ki, sözlər və ifadələr təkrarlanır, lakin bu təkrarlar hər dəfə elə yeni bir qiymət əldə edir ki, onun ilk baxışda işlətdiyi ifadələrinin bir-birinə yapışdırılması mümkün olmayan, lakin özünün bunu ustalılıqla həyata keçirdiyi üslub yeniliklərini necə ortaya qoymaq bacardığına vurulursan. Biz Ələkbərin poetik mətnlərinin əksəriyyətində cümlədəki sözlərin əks mənə şəklində olduğu, yəni mətn üçün o qədər də məqbul hesab etmədiyimiz frazanın qeyri-adi təqdimatının köməyi ilə yeni mənələrin yaradılmasını görürük.

Ə.Salahzadənin poetik paradigmasının dil-mənə tərkibinin (leksik, semantik və s.) struktur vasitələrinin aktualizasiyası, dünyanın bədii mənərəsinin konseptuallığı müəllif dilinin ekspressiyası ilə bağlıdır. Şairin bəhs etdiyimiz mətnlərinin kompozisiya quruluşu mətdəki semantik strukturla uyğunluq təşkil edir. Mətni yaradan və təkrarlanan vasitələr mətnin hər bir kesimində bu və ya digər parçaların xarakteristikasını

aktuallaşdırır, hətta mətnin seqmentlərində yer almış həmin sözlər öz aralarında semantik baxımdan münasibətlərə girib, mətnin mənə strukturunu zənginləşdirən nüvə kimi çıxış edir.

Ə.Salahzadə yaradıcılığında ortaya gələn potensial sözlər söz yaradıcılığının məhsuldar tipləri hesabına yaradılır, onlar dilin özünün söz yaradıcılığı sistemində otmuşların potensiyası hesabına və şairin fərdi təxəyyülünün dərinliyinə söykənilərək nümayiş etdirilir.

Söz yaradıcılığının özü də poetik obrazlar kimi bizi onun ilkin anlayışlarına qaytarsa da, eyni zamanda obrazın özündən daha geniş auraya malik olmaqla daha tutumluluğu ilə diqqəti cəlb edir. Sözün belə şəkilləndirilməsində Ə.Salahzadənin modernist baxışlarını nəzəmə gətirir, həm də öz poeziyasını avanqard üslublu yeni sözlərin köməyi ilə zənginləşdirir. Bu da onun daha asan tanına bilən morfoloji strukturunu deşifrə etməyə imkan verir.

Beləliklə, Ələkbər Salahzadə öz əsərlərində söz yaradıcılığının zəruri imkanlarından yararlanmaqla söz formaları ilə ülfətə girib, onlarla can bir qəlbə nəfəs alır. Qeyd etdiyimiz bu tipli yanaşmalar şairin poeziyasının danılmaz keyfiyyəti olaraq onun poetik düzümlərini digər sənətkarlarımızın yaradıcı yanaşmasından və üslubi çarələrindən nəzərəcərpacaq dərəcədə fərqləndirir.